

Inledning

Skönlitteratur kan betraktas och definieras på ett flertal olika sätt, beroende på vilket perspektiv som anläggs. Ett betraktelsesätt som jag finner tilltalande är skönlitteratur som ett slags alternativ historieskrivning. Med alternativ menar jag då inte underordnad eller mindre viktig, utan istället en väg att finna nya, angelägna perspektiv och infallsvinklar i synen på världen och historien, än de vedertagna. Skönlitteratur underkastas inte samma krav på rationell tydlighet, entydighet och objektivitet som historieböckerna. Romanen har också en större formmässig frihet än historieskrivningen. Konsekvensen är att skönlitteraturen står i en relation till verkligheten som väsentligt skiljer sig från historieskrivningens. Samtidigt är skönlitteraturen och dess skapare, liksom historieskrivaren och hans verk, ofrånkomligen del av ett historiskt, ideologiskt, kulturellt, geografiskt och politiskt betingat sammanhang, som präglar individens och kollektivets verklighetsuppfattning och historiesyn, liksom dess betraktande av sig själv och andra.

Föreliggande studie har för avsikt att studera Peter Høegs författarskap, med fokus på hur den västerländska identiteten framställs i två noveller ur samlingen *Fortællinger om natten*, från 1990. Peter Høeg föddes 1957 i Köpenhamn. Han debuterade 1988 med romanen *Førestilling om det tyvende århundrede* och därefter kom *Fortællinger om natten*, som är hans första och enda utgivna novellsamling. Hans senaste roman heter *Den stille pige* och utkom 2006. *Frøken Smillas fornemmelse for sne* från 1992 har blivit hans mest spridda och lästa verk. Han har också utgivit romanerna *De måske egnede*, 1993 och *Kvinden og aben*, 1996.

Genom Høegs författarskap löper samhälls- och civilisationskritiken som en röd tråd och sammanhållande länk. Denna kritik förefaller följa ett bestämt grundmönster, där enhetliga, eurocentriskt vetenskapliga föreställningar om världen och verkligheten tvingas ge vika i mötet med världen ”utanför”, där verkligheten konstitueras av andra bilder och föreställningar. Detta mönster speglar en aspekt av postkolonial teoribildning, vilken därför kommer att utgöra teoretisk utgångspunkt, bakgrund och kontext i denna studie.

Teoretisk utgångspunkt

Den teoretiska riktning som detta studium tar sin utgångspunkt i är postkolonial teori, vilket innebär att primärlitteraturen kommer att beskrivas, analyseras och tolkas utifrån de antaganden om världen och historien som postkolonialismen representerar.

Postkolonial teori är en ideologisk teoribildning vars grundläggande drag är att den belyser och ifrågasätter de koloniala maktstrukturer som västerländsk verklighetsuppfattning, världsbild och historiesyn innefattar, då denna för sanning tagna kunskap om världen och människan har använts för att legitimera geopolitiska orättvisor. I centrum för denna maktstruktur står en sedan länge etablerad föreställning om ”vi” och ”dom”, där de två kategorierna, konstruerade i västerlandet för att bekräfta den västerländska självbilden, definierar varandra och varandras positioner: ”vi” som det överordnade, koloniserande subjektet och ”dom” som det underordnade, koloniserade objektet (Landström:7ff). Den för studien specifika tillämpningen av teorin kallar jag *postkolonial spegling*, och den innebär fokus på den västerländska självbildens omformning i mötet med en postkolonial kontext. Teorin och dess tillämpning presenteras mer utförligt längre fram.

Avgränsningar

Vad gäller valet av primärlitteratur till denna studie, så är det avgränsat till att omfatta två noveller av Peter Høeg: ”Rejse ind i et mørkt hjerte” och ”Fortælling om et ægteskab”. Om inte begränsningar i tid och rum förelegat hade studien med fördel kunnat omfatta hela författarskapet, då de samhällskritiska mönster som ska analyseras återfinns i olika tappningar i Høegs samtliga verk. De två novellerna är dock valda för att den för Høeg typiska samhällskritiken i dem artikuleras just i mötet med ett kolonialt handlande subjekt. I ”Rejse ind i et mørkt hjerte” utmanas rådande ordning i mötet med den koloniserade afrikanska kontinenten och i ”Fortælling om et ægteskab” i mötet med indisk rättvisa. Novellerna exemplifierar sålunda det samhällskritiska, postkoloniala mönster som studien vill belysa och analysera. Möjligen tjänar novellerna också syftet bättre än romanerna, i det att strukturerna framträder tydligare i en text som är så kompakt och förtätad som en novell på grund av sin korthet måste vara.

Studiens teoretiska avsnitt är i huvudsak baserat på den postkolonialistiska teoretikern och litteraturvetaren Ania Loombas verk *Kolonialism/Postkolonialism: En introduktion till ett forskningsfält*, från 2005. Loomba för fram teorin om de binära motsatserna, som präglade det koloniala och kapitalistiska Europas verklighetsbild och självbild. Vidare används samlingen *Postkoloniala texter* från 2001, för vilken vetenskapsteoretikern Catharina Landström är redaktör. Samlingen innehåller bland annat essäer av Edvard V Said; litteraturvetare och postkolonial teoretiker, Homi K Bhabha; litteraturvetare och postkolonial teoretiker och Frantz Fanon; psykiatriker och postkolonial teoretiker, vilka tar upp olika aspekter av postkolonial teoribildning. Till grund för den etno- och eurocentriska diskursen

ligger ekonomen och neo-marxisten Samir Amin's verk *Eurocentrism*, från 1988. Verket behandlar Europas och västvärldens tendens att definiera sig självt som norm och andra kulturer och dess ideologier som avvikelse, vilket förvränger den europeiska förståelsen av omvärlden. Dessa teoretiska verk är valda för att de tillsammans bildar underlag för de problem som denna studie har för avsikt att utreda.

Syfte och frågeställning

På försättsbladet till novellsamlingen *Fortællinger om natten* skriver Høeg: ”Disse ni fortællinger er fælles om en dato og et motiv. De handler alle om kærligheden. Kærligheden og dens betingelser, om natten den 19. marts 1929”.

Novellerna i samlingen har emellertid mer gemensamt än vad ovanstående rader tillstår. Trots att de noveller som är föremål för denna studie skiljer sig åt på flera punkter beträffande form och innehåll, förefaller de vara sammanlänkade genom ett samhällskritiskt tema i vilket postkolonialismen blir den spegel i vilken västvärlden framträder i ny skepnad. Studiens syfte är sålunda att belysa och analysera postkoloniala mönster i Peter Høegs texter för att utröna vad de berättar om den västerländska självbilden i en tid då internationella maktstrukturer är under omvandling. Frågeställningen kan formuleras som följer: Hur speglas den västerländska identiteten i de två valda verken i förhållande till en postkolonial kontext?

Metod

Den metod som kommer att tillämpas för denna studie är beskrivande idéanalys. Eftersom studien är av litteraturvetenskaplig art, kommer idéanalysen att utföras med tematisk närläsning som teknik, där tematiken konstitueras av texternas samhälls- och civilisationskritiska innehåll.

Statsvetaren Ludvig Beckman deklarerar i sin *Grundbok i idéanalys* (2005): ”Med idéanalys avses helt enkelt det vetenskapliga studiet av politiska budskap. Om en forskningsuppgift ska betraktas som idéanalytisk beror därför främst på *vad* den undersöker och mindre på hur det görs” (Beckman:11). Utifrån denna definition ter det sig naturligt att klassificera föreliggande studie som idéanalytisk, då tolkning och analys av texternas ideologiska innehåll är i fokus.

Idéanalysen erbjuder dock ett antal olika systematiska tillvägagångssätt i studiet av politiska texter och budskap (Beckman:9). Man skiljer på 1) beskrivande studier: vad något är, 2) förklarande studier: varför något skett och 3) idékritik, som prövar argument och tar

ställning (Beckman:98). De tre tillvägagångssätten kan kombineras, men den huvudsakliga metoden bör dock begränsas till en av de tre kategorierna (Beckman:14f).

Det tillvägagångssätt som förefaller lämpligast för denna studie är det beskrivande, då syftet är att systematiskt beskriva och tolka det ideologiska innehållet i valda texter. Ett förklarande inslag kan bli aktuellt i det att studien också vill förklara uppkomsten av det som jag tidigare kallat ”postkolonial spegling”, mot bakgrund av de historiska processer som benämns kolonialism och postkolonialism. Den idékritiskt ställningstagande aspekten kommer att vara nedtonad, dock med reservationen att studien i viss mån har tagit ställning redan i det att den anslutit sig till postkolonial teori, vilken ju inkluderar ett sätt att betrakta världen, alltså en ideologi. Risken med en idékritisk metod vore i det här fallet att kritiken blev självuppfyllande, då postkoloniala tendenser i primärlitteraturen kunde beläggas med argument i postkolonialt inriktad sekundärlitteratur. En beskrivande, tolkande och i viss mån förklarande ingång är således lämplig för denna studie, snarare än en idékritisk, därför att ställningstagandet så att säga finns inbyggt i studiens själva utgångspunkt. Det är också valda primärtexter som utgör objekt för föreliggande studie och inte postkolonialismen som ideologisk riktning.

En beskrivande idéanalys innebär att forskaren, utöver utförandet av själva beskrivningen, också drar slutsatser om sitt material och därmed tillför något nytt till diskursen. Forskarens uppgift är snarast att systematisera och analysera materialet, så att underliggande budskap i texten lyfts fram och kan belysas. Tydliga belägg för egna tolkningar och slutsatser ska presenteras (Beckman:49f). En viktig distinktion är att den beskrivande idéanalysen inte, såsom idékritiken, syftar till att ta ställning i de frågor som den studerade texten tar ställning till. Den beskrivande idéanalysen tar istället ställning till hur den studerade texten bör förstås. En beskrivande idéanalys bör lyfta fram och tydliggöra något i texten som inte är självklart och direkt åskådligt. Vidare förutsätter idéanalytiska beskrivningar någon form av jämförelse eller existensen av en mät punkt för analysen att förhålla sig till (Beckman: 50f). Mät punkten utgörs i föreliggande fall av postkolonialismen som är den kontext mot vilken texttolkningen tar form. Kontexten är vald utifrån det litteratursociologiska antagandet att de samhälleliga förhållanden som råder vid en texts tillkomst är av signifikans för dess innehåll.

Tidigare forskning

I ”Abens poetik. Postkoloniale læsninger af Peter Høegs forfatterskab” (2005) hävdar Morten Gaustad att det postkoloniala perspektivet är centralt i Høegs författarskap, då postkoloniala

insikter används för att omskriva den danska historien och nationsbyggandet. Perspektivet i artikeln överensstämmer med perspektivet i föreliggande uppsats: ”Det er ikke bare de koloniseredes kulturer, som er blevet påvirket af de vestlige kolonimagters: Kolonialismen har også præget den vestlige politiske og kulturelle tradition” (Gaustad:271f). Metoden är emellertid en annan då Gaustad gör en övergripande analys av författarskapet, där han drar paralleller till Danmarks historia och använder exempel ur samtliga Høegs verk för att stärka sin tes. Gaustad skriver angående ”Fortælling om et ægteskab” att denna novell utgör exempel på omskrivning av historien, då den placerar in kolonialismen i den officiella danska historien. Han menar att novellen således kan läsas som ”en eksemplarisk postkolonial fremstilling af, hvordan det traumatiske, mindet om volden og brutaliteten, ikke lader sig fortrænge, og hvordan den koloniale erfaring har formet også en kulturnation som den danske” (Gaustad:275).

Prem Poddar och Cheralyn Meador gör i ”Det postkoloniale Danmark. Imperialisme, identitet och immigration i Peter Høegs *Frøken Smillas fornemmelse for sne*” (2004) en postkolonial läsning av *Frøken Smillas fornemmelse for sne*. De menar att det koloniala projektet i romanen syftar till att med vetenskapliga medel ta makten över naturen (Poddar och Meador:60). Konkret handlar det om Danmarks direkta och explicita kolonisering av Grönland, vari kartläggningen av inuitkulturen som det annorlunda och främmande andra var en viktig del (Poddar och Meador:70). I romanen kommer vetenskapen dock till korta, då naturen i slutänden inte låter sig styras (Poddar och Meador:59).

Bo G Jansson skriver i sin artikel ”En postmodern undergångsvision. Eller: Från modern detektivroman till postmodern science fiction” (*Hjärnstorm*, 1996) att Peter Høegs *Frøken Smillas fornemmelse for sne* och *Fortællinger om natten* är postmoderna verk, då de handlar om hur upplysningens stora moderna berättelser om klarhet bryter samman. Han menar också att verken är dekonstruktivistiska då de bygger på den idémässiga strömningen att mänskliga föreställningar och berättelser skapar verkligheten och inte tvärtom. Verkligheten existerar då bara i förmedlad form som representation, mask eller berättelse. Jansson menar, till skillnad från Poddar och Meador, att *Frøken Smillas fornemmelse for sne* inte är en postkolonial roman, då det postkoloniala Grönland inte är närvarande i romanen. Resan från Danmark till Grönland, som företas i romanen, är samtidigt en resa från realism till fiktion, vilket enligt Jansson gör den postmodern snarare än postkolonial.

I artikeln ”Mellem Oplysning og Opløsning. Rejse ind i et mørkt hjerte og *Mørkets hjerte*” jämför Johan Hage Joseph Conrads och Peter Høegs texter och kommer fram till att de skiljer sig åt på flera viktiga punkter, men konstaterar att sambandet mellan upplysning och

kolonialism är tydligt i båda texterna: ”Den geografiske kortlægning og koloniseringen af kloden hænger uløseligt sammen med den videnskabelige kortlægning og beherskelse af naturen” (Hage:136).

Peter Høeg har med sina böcker föranlett hätska litteraturdebatter, främst i Danmark. Dessa har ofta rört sig om hans balansgång mellan populärkultur och finkultur och han har omväxlande blivit skälld och hyllad av kritiker. Den kritik som vanligen har riktats mot honom har rört sig om att det budskap om tillvarons mångtydighet och oförutsägbarhet, som förmedlas i flera av verken, inte kommer till uttryck i dess form. I stil och form är texterna, enligt kritikerna, istället konventionella och förutsägbara (se Erik Skyum-Nielsen i ”Drømmen om kunst” i *Bogens verden* 1991 och Erik Svendsen i ”Peter Høegs skyggesider” i *Bogens verden*, 1997).

Lilian Munk-Dahlgren argumenterar i ”Klumpfodens visdom. Belysninger af Peter Høegs Fortællinger om natten” (*Spring*, 1992) för att idéströmningarna i Høegs författarskap, såsom kritiken av upplysningens dröm om ”den stora enkelheten”, har sina rötter i romantiken. Utan att egentligen utföra någon postkolonial analys konstaterar hon att binariteten tematiseras i ”Rejse ind i et mørkt hjerte”: Det mörka Afrika ställs mot det upplysta Europa. Hon poängterar emellertid att övergången mellan de binära positionerna är novellens drivkraft snarare än binariteten i sig själv (Munk-Dahlgren:32). Hon skriver vidare att berättelsen hos Høeg utgör en ”tilværelsetolkning” bland många (Munk-Dahlgren:33f).

Föreliggande studie skiljer sig från de ovan refererade i det att den, genom närläsning av två av Høegs noveller, söker belägga förekomsten av postkoloniala perspektiv i de studerade texterna.

Kolonialism, postkolonialism och eurocentrism

Begreppet *kolonialism* betecknar ”ett tvångsmässigt övertagande av främmande länder och ekonomier” (Loomba:40). Den europeiska kolonialismen tog fart på 14–1500-talet och nådde sin höjdpunkt under 1800-talet. På 1930-talet hade 84,6 % av jordens yta någon gång legat under kolonialt styre (Loomba:34). Begreppet *postkolonial* betecknar med sitt ”post” följaktligen den tidsera som inträder *efter* den koloniala epoken, då tidigare kolonier blivit självständiga stater. Termen kan dock ifrågasättas, då många koloniala strukturer, trots de forna koloniernas förvärvade självständighet, har följt med in i den tid som kallas postkolonial. Begreppet är därför glidande och tillståndet av indirekt kontroll och

kvardröjande imperial överordning har fått beteckningen ”nykolonialism” eller ”neokolonialism” (Loomba:27).

I Europa löpte det koloniala projektet parallellt med den historiska epok som benämns upplysning. Under upplysningen etablerades de kunskapsteoretiska strömningar som sedan har kommit att ligga till grund för den europeiska synen på kunskap och vetenskap. Därför är den europeiska vetenskapen (vars rötter emellertid sträcker sig utanför Europas gränser) tätt förknippad med kolonialismen; de är produkter av samma ideologi. Loomba hävdar att hela det västerländska kunskapssystemet med dess akademiska principer, är format av koloniala diskurser. Utifrån ett sådant perspektiv kan och bör man ifrågasätta objektiviteten i de under kolonialtiden i Europa producerade kunskapsbegrepp, vilka alltså ligger till grund också för den nutida synen på kunskap och vetenskap (Loomba:76f).

Ytterligare en utvecklingslinje som följer parallellt och är sammankopplad med den koloniala utvecklingen i Europa är kapitalismen. I den framväxande kapitalismens Europa var begreppet framsteg centralt och det stod för en hög industrialiseringsnivå, människans kontroll över naturen och ett modernt västerländskt perspektiv på vetenskap och teknologi. Kapitalismens frammarsch var i Europas ögon därför liktydig med ”förnuftets triumf över vidskepelsens krafter” (Loomba:40).

Grundläggande för det koloniala och kapitalistiska Europas verklighetsuppfattning och världsbild var vad Loomba kallar ”kolonialismens binära motsatspar” (Loomba:117), vilka kan exemplifieras som följer: vit-svart, civiliserad-primitiv, subjekt-objekt, norm-avvikelse, centrum-periferi, där det första ledet kontrasteras mot det andra och överordnas. Denna motsatsställning var nödvändig för konstruktionen av den europeiska självbilden (Loomba:117) och den föreställda överordningen användes för att rättfärdiga det koloniala projektets brutala framfart (Loomba:72). De konstruerade skillnaderna omvandlades sålunda, av koloniala regimer, till högst reell ojämlikhet (Loomba:131).

Loomba uppmärksammar i sin bok också begreppet *hybriditet*. Hybriditet betecknar mellanpositioner och används i postkolonial teori om alla former av gränsöverskridande relaterat till ras, klass, kön eller etnicitet. Från början stod begreppet för den biologiska korsningen mellan olika arter, men kan idag referera till intellektuell såväl som biologisk blandning. Gränsöverskridandet är relaterat till paradoxen i att vilja ”civilisera” ”den andre” samtidigt som rasdiskursen håller honom kvar i ”annanheten”. Antikoloniala rörelser har ofta lånat europeiskt tankegods i sitt utmanande av kolonialstyret. Man har då kombinerat de västerländska idéerna med egna, lokala föreställningar och på så vis skapat något nytt (Loomba:175f). Centralt i tillblivelsen av varje enskild kultur är just mötet med det som ligger

på gränsen, eller utanför de egna gränserna. Dessa skiljelinjer är inte fixerade, utan under ständig förhandling (Loomba:71) och identiteterna på ömse sidor om skiljelinjen är stadda i ständig förändring (Loomba:179).

Postkolonial teori syftar alltså till att belysa och ifrågasätta de koloniala maktstrukturer som den västerländska världsbilden, historiesynen och vetenskapen är bärare av, och som förs vidare in i nutiden bl.a. genom den västerländska vetenskapens föreställning om sin egen universalitet (Landström:8ff). När då ”den stora berättelsen” om Europas utveckling skrivs om ur anti- och postkoloniala perspektiv, framträder historien i nya tappningar, som förändrar hela den övergripande strukturen (Loomba:244). Landström resonerar i liknande banor då hon hävdar att postkolonialismen för fram en i grunden radikal kritik: ”Om vetenskapen systematiskt ställt väst mot resten av världen är det inte bara kunskapen om resten som är tvivelaktig, utan även kunskapen om oss själva” (Landström:10). Den kritik som postkolonialismen innebär bör alltså leda till västerlandets omprövande av den egna identiteten och till den enhetliga eurocentriska historiesynens fragmentisering i mötet med en mångfald parallella av historier. Sociologen Massoud Kamali skriver i förordet till Loombas *Kolonialism/Postkolonialism* angående konstruktionen av ”det kristna koloniserande Europas andra” att detta andra ”har också, enligt forskning som frekvent osynliggörs i svenska medier, varit en grundsten för den ’västerländska’ identiteten” (Kamali:13).

I nära släktskap med kolonialism och neokolonialism står begreppet *eurocentrism*. Eurocentrism är en form av etnocentrism, som alltså värderar den egna kulturen, i det här fallet den europeiska, som överordnad norm och allt utanförhängande som underordnad avvikelse. I sin bok *Eurocentrism* (1988) definierar Samir Amin begreppet som ett specifikt modernt fenomen, som var fullt utvecklat först på 1800-talet, men har rötter i renässansen (Amin:viii). Berättelsen om Europas historia som ett framåtskridande från det antika Grekland, via Rom och det kristna feodala Europa till det kapitalistiska samhället är, menar Amin, en produkt av en eurocentrisk vision. Eurocentrismen har i sin historieskrivning såtillvida valt ut och infogat de komponenter som har motsvarat de ideologiska behoven och negligerat andra (Amin:89f). Denna den kapitalistiska världens ideologi har sedan hävdats sig som en universalhumanism och den har präglat och format Europas bild av omvärlden till en vrångbild (Amin:viii). Eurocentrismen verkar vidare omedvetet och förespråkar den västerländska modellen som förebild för hela världen, som lösningen på vår tids problem:

Eurocentrism is a paradigm which, like all paradigms, functions spontaneously, often in the grey areas of seemingly obvious facts and common sense. For this reason, it manifests itself in

a variety of ways, as much in the expression of received ideas, popularized by the media, as in the erudite formulations of specialists in different areas of social science. (Amin:viii)

När det gäller postkolonial teori, så är det en specifik aspekt av denna som kommer att tillämpas i föreliggande studie, nämligen vad jag kallar *postkolonial spegling*. I postkoloniala studier fokuseras ofta 'den andre', dvs. den koloniserade, och många postkoloniala författare och teoretiker har själva rötter i före detta kolonier (Edvard W. Said, Gayatri Chakravorty Spivak, Homi K. Bhabha, Frantz Fanon m.fl.) och kan därmed sägas bära den koloniala erfarenheten. Dessa teoretiker vill, med Landströms ord "formulera ett kritiskt perspektiv utifrån den koloniserades utgångspunkt" (Landström:8). Problemställningarna rör sig då ofta kring representationen av "den andre" och hur det koloniserade objektet ska kunna återta sin subjektposition och därmed bli förmögen att åter representera sig själv. Denna studie vill emellertid vända blicken mot västvärlden, för att iaktta hur den västerländska självbilden ter sig i en postkolonial situation, då dess koloniala objekt omvandlas till ett agerande subjekt. Edvard W. Said skriver: "den imperialistiska inramningen [...] är helt genomgripande och oundviklig. För jag känner inte till något sätt att förstå världen [...] utan att också förstå den imperialistiska striden" (Said:36). Detta innebär följaktligen att inte bara den förtryckta, i det här fallet den koloniserade individen, har del i en rådande maktstruktur, utan att också förtryckaren, kolonizatören, definieras utifrån den maktstruktur som han själv har konstruerat och hans överordning är således beroende av denna struktur. När den hierarkiska balansen mellan två parter förändras bör det rimligtvis påverka dem båda. Den överordnades överordning blir verklig först när den speglas i den underordnades underordning, och positionerna är därför beroende av varandra. På samma sätt behöver normen avvikelser för att bestå som norm. Därför blir de frågor som oundvikligen följer på ett postkolonialt synsätt: Vad händer med den västerländska självbilden i en värld som befinner sig i ett postkolonialt tillstånd? Vad händer med det västerländska subjektet när dess objekt subjektiveras? Och hur kan västvärlden förhålla sig till de övergrepp, begångna under kolonialismens tidevarv, som motiverades med en överordning som nu avslöjats som illusion och resultat av en falsk självbild? Föreliggande studie vill således utreda hur postkoloniala strukturförändringar speglas i den västerländska självbilden. Detta är vad jag ovan valt att kalla postkolonial spegling.

En aspekt, som dock inte får förbises i sammanhanget, är de neokoloniala strukturer som än idag håller sitt grepp om internationella relationer. Förutsättningarna för de villkor som idag gäller för internationell handel grundlades under kolonialtiden och reproducerar därför

välfärd i den rika världen och vice versa. Så länge sådana strukturer upprätthålls fortlever också många koloniala föreställningar och man kan egentligen inte påstå att kolonialism och imperialism är passerade tillstånd. Dock är ovan ställda frågor ändå befogade, då internationella relationer är stadda i förändring. Misstankarna och medvetenheten om de koloniala föreställningarnas ohållbarhet kan idag inte tillbakavisas.

Disposition

Nedan följer två separata analyser, där novellerna står under egen rubrik. Analyserna inleds med en kort presentation av novellen, varpå tolkningen följer under rubriker som anger tema. De områden som fokuseras i analyserna är följande: koloniala förhållningssätt och eurocentriska drag i respektive text, hur det postkoloniala perspektivet kommer till uttryck i själva berättelsen och de vetenskapliga och akademiska diskurser, som utgör del av de europeiska koloniala föreställningarna. I analysen av ”Rejse ind i et mørkt hjerte” tillkommer ett kapitel om hybriditet, då begreppet är relevant att koppla till denna novell.

I analyserna görs fortlöpande kopplingar till teorierna ovan, och ett fåtal nya teoretiska grepp presenteras löpande i analysen. Kopplingarna till postkolonial teori syftar till att ringa in och belägga de postkoloniala drag i novellerna, som blir utgångspunkt för analysen.

Novellerna kommer fortlöpande att jämföras med varandra när det är relevant eller belysande för innehållet. Till sist vävs resultatet av analyserna ihop till en samlad slutsats, som redogör för hur den postkoloniala speglingen ter sig i den för studien valda primärlitteraturen.

Analys

”Rejse ind i et mørkt hjerte”

Novellen tar sin början i Cabinda i Kongo i mars 1929. Den belgiske kolonialmakten, med kung Leopold i spetsen, har låtit bygga en 3000 kilometer lång järnväg som sträcker sig från Cabinda i Kongo, till Katanga i Centralafrika; en ”civilisationens pulsårer” (Rejse:12) som denna kväll invigs. Som representant för ett danskt handelsbolag med intressen i järnvägen närvarar dess sekreterare, den unge matematikern David Rehn. Ceremonin gästas i övrigt av diverse makthavare och representanter för stora europeiska företag och omkringliggande länders regeringar. Även den belgiske kungen och drottningen finns på plats.

Invigningsceremonin utgör novellens första del (sidan 11-17) medan andra delen (sidan 17-43) utspelar sig på tåget natten därpå, på dess jungfrufärd in i den afrikanska kontinenten. I den tågupé som utgör en sluten scen i novellens andra del är fyra personer närvarande: David Rehn, den engelske författaren och journalisten Joseph Korzeniowski, kallad Joseph K, den tyske generalen Paul von Lettow som var stationerad Östafrika under kriget, och en till en början anonym och orörlig svart tjänsteflicka i vit klänning, placerad på en stol i kupéns ena hörn.

Under färden för de tre männen ett samtal som sägs syfta till uppriktighet och sanning och som i stort kommer att handla om sanningen själv och dess väsen: sanningen om de tre männen och deras respektive gärning, sanningen om Afrika och sanningen om Europa. Slutsatsen verkar vara att det fragmentiserade och motsägelsefulla i själva verket ligger sanningen närmare än det enkla, entydiga, därför att veckligheten i sig själv är sammansatt och komplex.

Eurocentrism och postkoloniala perspektiv

Eurocentrismen i föreliggande novell tar sig flera uttryck. I novellens första del är eurocentrismen massiv och helgjuten. De makthavare som kommer till tals signalerar en blind tro på Europas rätt att genomföra det koloniala projektet, utifrån bilden av Europa som civiliserat och civiliserande. Järnvägen är "civilisationens pulsårer" som "skal føre rent og iltende blod 3000 kilometer igennem junglen, dybt ind i det mørke kontinents hjerte" (Rejse:12). Dock finns det skäl att misstänka dessa ledare och makthavare för bedrägeri, då de här anger det civiliserande uppdraget som järnvägens yttersta syfte, medan vi idag vet att exploatering av råvaror (främst elfenben och gummi) var projektets egentliga syfte. Därför är den eurocentrism som här förmedlas förfalskad i förväg, då de som förmedlar den själva är medvetna om att de förmedlar en osanning. Ändå ser vi i David exempel på hur dessa för syftet tillrättalagda "sanningar" kan verka lockande på den naiva lyssnaren. Om David berättas att orden gick honom i blodet "som champagne" (Rejse:11) och han tänker: "Med sådanne ledere behøver folket intet politisk overblik, med sådanne ledere behøver vi [...] måske slet ikke at beskæftige os med politik" (Rejse:14). Detta ger en bild av hur människor kan vara naivt benägna att ta till sig "sanningar" som är förenklade intill lögn. Det postkoloniala perspektivet utgörs i denna novellens första del av berättarens ironiska tonläge (exemplifierat av ovanstående citat), som tyder på ett genomskådande av de koloniala förhållningssätten och samtidigt utgör en kritik mot desamma.

Intressant att lägga märke till i novellens första del är vidare att kolonialismen motiveras och rättfärdigas med inomeuropeiska argument om att redan de gamla grekerna var kolonisationsörer och att den moderna tidens imperialism därför har "fyldbyrdet antikkens stræben" (Rejse:11). Denna tradition ska således i sig själv motivera den europeiska kolonialismen på senare tid. På sidan 17 beskrivs också guvernörspalatset där invigningsceremonin går av stapeln som ett "oplyst græsk tempel". Denna argumentation speglar Amins tes om eurocentrisk historieskrivning och kan också diskuteras utifrån Frantz Fanon. Han menar att om den västerländska historieuppfattningen med Europa som upplyst och civiliserat subjekt, vägrar erkänna den koloniala erfarenheten så mister den sin trovärdighet och då, säger han, "blir den grekisk-latinska piedestalen till damm" (Said:44). Detta är också vad som händer senare i novellen.

Vad som i övrigt är iögonfallande är att de afrikaner som finns representerade i novellen är mycket få och i novellens första del inskränker de sig till några svarta tjänare som nämns i en mening: David går omkring bland "sorte tjenere og hvide gæster" (Rejse:11). På sidan 17 berättas det att David, när han vid ett tillfälle står ensam utanför guvernörspalatset, uppfattar Afrika som en ung skrattande negress, vilket kan tolkas som ett förebud om vad som komma skall.

I novellens andra del kan vi tidigt lägga märke till att David över en natt har förvandlats från naivt godtrogen till kritiskt klarsynt. Berättarrösten blir på samma gång fri från sin ironiska ton som ju inte längre behövs nu när David kan formulera kritiken i ord. Det är i huvudsak denna av David formulerade kritik som i novellens andra del utgör det postkoloniala perspektivet. Eurocentrismen tar sig i denna del mer komplexa former än tidigare, då det här handlar om en etno- och eurocentrism som, till skillnad från gästerna på invigningsceremonin, faktiskt har mött den afrikanska kulturen. Denna "upplysta" eurocentrism representeras i novellen främst av författaren och journalisten Joseph K, vars hela efternamn är Korzeniowski, vilket är den polsk-engelske författaren Joseph Conrads egentliga namn. Därmed finns här en intertext som måste beaktas. Novellens titel anspelar också på Conrads kortroman *Heart of Darkness* från 1902. Ur detta perspektiv kan hela novellen läsas som en replik på Conrads roman, som trots sin kritik mot kolonialstyret i Kongo innehåller starkt exotiserande och etnocentriska inslag. Den afrikanska kontinenten beskrivs genom hela romanen, i skiftande ordalag som "kuslig, lockande, fantasieggande, vild" (*Mörkrets hjärta*:31).

Joseph K är också namnet på huvudpersonen i Frans Kafkas *Processen* (1925). Närvaron av Kafka i novellen rör främst dess form. Scenen där berättelsen utspelar sig är till en början

realistisk för att längre fram i novellen, i takt med att verklighetsbilden löses upp, anta en form av kafka-artad surrealism, eller magisk realism. Detta mönster går igen också i ”Fortælling om et ægteskab”, som analyseras nedan.

I linje med representationen av Afrika i Joseph Conrads roman deklarerar Høegs Joseph K på sidan 24: ”der er ingen der har forstået drømmen om Afrika som jeg”. Därpå ifrågasätter David den i Europa vid den här tiden vedertagna bilden av Afrika som ett otillgängligt mörkt skogsbryn, ur vilket ”den pludselige død kommer i form af et vildt dyr eller en forgiftet pil”. David undrar nu om detta verkligen belyser en tillräcklig del av Afrika för att få kallas sanning (Rejse:24). Joseph K svarar att det är han själv som har konstruerat denna bild och att ”den er mørk, fordi Afrika er mørkt” (Rejse:24). Den belgiske kungen har tidigare beskrivit järnvägen som ”tankens og handelens rene linjer” (Rejse:12) och nu pekar Joseph K genom cupéfönstret ut i den tropiska natten och säger att därute finns inga rena linjer, där finns bara ett stort mörker (Rejse:25). Det binära förhållandet mellan Afrika och Europa framträder här som det mörka, ogripbara ställt mot det upplysta, enkla och raka.

Vad gäller textens binära konstruktion av ”vi” och ”dom” är européerna de subjekt som läsaren möter, men många av dessa européer är motbjudande karaktärer med ytterst tveksamma värderingar och det enda subjekt som egentligen är möjligt att identifiera sig med är David. Därför är det intressant att David på novellens sista sida talar om européerna ”som var det en klasse, hvoraf han ikke mere selv var en delmængde” (Rejse:43). För David har européerna här blivit ”de andra”, vilket visar att han har orienterat om sig i förhållande till de binära positionerna och konstruktionen är därmed, om än tillfälligt, upphävd.

Vad som framgår av novellen är att den europeiska konstruktionen av Afrika, förutom att den syftar till att rättfärdiga exploatering genom att underbygga ett hierarkiskt förhållande, också är ett utslag av rädsla inför det okända. De förenklade och ytliga ”sanningar” om Afrika som levereras, först av europeiska makthavare och sedan av Joseph K, syftar till att få ett grepp om det okända för att kunna oskadliggöra det. Själva skräcken inför det okända framstår i denna novell som en stark drivkraft bakom konstruktionen av Afrika som mörkt, vilt och exotiskt. På sidan 41–42 ser vi exempel på hur den europeiska våldsamheten i mötet med Afrika är ett utslag av skräcken inför det främmande och till synes obegripliga, då en tysk officer köper en afrikansk mask i syfte att avslöja myten om masken och dess bärare som bluff och därmed tillintetgöra de mytiska föreställningarnas skrämmande dragningskraft: ”med en tjensterevolver i hånden tvang han indieren til at sælge sig masken, så ham kunne vise, at den var ufarlig” (Rejse:42).

David kritiserar i novellens andra del den upplysta europeiska blick med vilken västerlandet betraktar Afrika, som etnocentrisk och därmed inskränkt. Han menar att man så att säga "bländas" av den egna kulturen, varpå omgivningen framstår som mörk och obegriplig (Rejse:25). Jag återkommer till detta tema i vetenskapsdiskussionen nedan. Joseph K ger David medhåll i hans kritik, men försvarar sig med att sanningen är så "helvedes dåligt betalt!" (Rejse:26). I Europa, menar han, är man inte intresserad av sanningen om Afrika, utan vill istället ha en bild av en exotisk avlägsen plats. Därför säljer sanningen dåligt (Rejse:27). Detta lägger ytterligare en aspekt på den europeiskt konstruerade bilden av Afrika: Den har kommit till för att den motsvarar behov och önsknings i den framväxande kapitalismens Europa. Den ekonomiska vinningen värderas högre än sanningen och bilden av Afrika som exotiskt och obegripligt är ekonomiskt vinnande på mer än ett sätt: dels säljer själva bilden (böcker, filmer, kläder) dels kan exploateringen fortgå då ingen, eller mycket få, är intresserade av vad som *egentligen* händer i Afrika vid denna tid.

Den tyske generalen Paul von Lettow har drivit lögnen ännu några steg, då han i böckerna om sina bedrifter i Afrika har konstruerat "historien om de entusiastiske sortes frivillige kolonikrig" (Rejse:27) genom vilken han, enligt Joseph K, avslöjar sig som "en større løgner end nogen af os andre" (Rejse:27). Det ser ut som att de koloniala och etnocentriska lögner som produceras utifrån en politisk agenda är de mest verklighetsfrämmande, medan de som produceras för att säljas innehåller lite mer sanning, men fortfarande till stor del är lögn.

"Et navn fra det indeste værelse i Afrikas mørke Helvede"

På sidan 31 i "Rejse ind i et mørkt hjerte" inträffar berättelsens klimax, genom en händelse som radikalt kastar om maktstrukturerna och vänder upp och ned på ordningen. I novellens första del, under invigningsceremonin, tillkännager den belgiske kungen att Lueni från Uganda, de inhemska upprorsstyrkornas ledare, dödats i ett slag med kolonialmakternas väpnade styrkor (Rejse:16). De inhemska upprorsstyrkorna har varit kolonialmaktens största och allvarligaste hot under byggandet av järnvägen och glädjen står därför högt i tak vid detta besked (Rejse:16f). För David låter namnet Lueni som "en eksotisk lyd" (Rejse:16), men för de i området fast boende européerna är namnet "et koncentrat af angst, det var pludselig død som hjernemalaria, det var svigtende forsyninger og hunger, det var udbrændte dampere der kom drivende ned ad floden uden spor af deres besætning, det var et navn fra det inderste værelse i Afrikas mørke Helvede" (Rejse:16).

Vad som händer på sidan 31 är att den svarta flickan i vit klänning, som dittills suttit stilla och anonym i ett hörn, på felfri engelska tillkännager att hon är Lueni från Uganda, att tåget är kapat och att de ombordvarande är på väg mot en säker död. Genom denna vändning kan berättelsen sägas ta ytterligare ett steg i sin postkoloniala kritik, då maktbalansen kastas om i ett slag och Afrika, som tidigare varit ett exotiskt objekt, genom Lueni blir till det handlande subjekt som styr händelsernas gång: ”negrinden havde været som kaminen eller gardinerne, eller malerierna, eller måske snarere som mørket udenfor. Nu materialiserede hun sig i rummet, og ingen ånd fra et mørkt skovsbryn kunne være kommet mere overraskende” (Rejse:31). Européerna å sin sida, blir nu utlämnade offer, oförmögna att handla. David formulerar den nya situationen: ”i nat er det os europæere, der er på afveje’[...]’Det er som om vi er på galt spor. De frøken, derimod er’ – David søgte efter en rimelig formulering– ’ligesom på Deres plads” (Rejse:39).

Lueni är som karaktär intressant på flera punkter, då hon utgör en vad Loomba kallar för *hybrid*. Lueni är utbildad i England och hon säger: ”I min stamme har vi et ordsprog der siger: Hvem der vil drømme som *otoyo*, hyænan, må lære sig at æde lig” (Rejse:39). Detta måste tolkas som att hybriditeten i hennes fall är resultat av en medveten skolning, syftande till att möta och bekämpa européerna med deras egna medel. Ett annat ordspråk handlar om noshörningen som springer fortare än den tänker och därför springer ifrån sina tankar (Rejse:39f), vilket i sammanhanget blir till en kritik mot den västerländska tanken på framåtskridande, vilken i sin framfart ser ut att ha tappat bort självdistansen och därför fått ödesdigra konsekvenser i kolonierna.

Lueni är hybrid också ur ett genusperspektiv. Järnvägens direktör säger i sitt tal att järnvägen ska ”åbne og gennemtrænge” Afrika (Rejse:15), vilket blir en bild för den koloniala övermakten som manlig och det underkastade Afrika som kvinnligt. Kvinnan och kvinnokroppen som symbol för det koloniserade Afrika är en typisk kolonial konstruktion (Loomba:157f), som dock får en drastisk twist i Høegs novell. Något senare tycker David nämligen att Afrika skrattar åt honom ”som en ung negrinde” (Rejse:17), varpå vi anar att någonting är i görningen. Slutligen möter vi Afrika i Luenis gestalt; en ung kvinna med en auktoritet som inte kan ifrågasättas (Rejse:32), som lett upprorsstyrkorna i deras arbete och som dessutom är det subjekt som i hemlighet har styrt händelsernas gång. När hon väl har gett sig till känna utspelar sig följande dialog mellan henne och von Lettow: ”’Lueni’, sagde von Lettow, ’må være en mand.’ ’Lueni’, sagde pigen, ’det er mig” (Rejse:32)..

Faran med det vetenskapliga ljuset

I Høegs noveller och romaner tematiseras ofta vetenskapen i dess olika former, och i "Rejse ind i et mørkt hjerte" ger han sig i kast med matematiken. Novellen inleds med Arkimedescitatet: "Matematikken er den virkelige verdens skygebillede på forstandens skærm" (Rejse:11). Novellens huvudperson, David, är som nämnts också matematiker och fram till ett år före berättelsens nu har matematiken för honom varit inte bara ett yrke, utan nära nog en livsnödvändighet. Algebran har för honom varit den "glasklare, rensede videnskabelighed, hvorfra al jordisk usikkerhed er destilleret bort" (Rejse:12f). Denna formulering påminner starkt om de europeiska ledarnas förmedling av det civiliserade Europas "rene linjer" (Rejse:12), och blir därför exempel på det tidigare konstaterade sambandet mellan eurocentrism och vetenskap. David har också använt matematiken för att reglera sina sinnessillstånd: när han har varit ledsen har han hämtat tröst i Bertrand Russels "sprudlende logik" (Rejse:13) och när han har känt sig övermodig har han tagit ner sig själv på jorden med hjälp av ett misslyckat geometriskt försök (Rejse:13).

Ett år innan vi återfinner David i Afrika har han, under en studieperiod i Österrike, träffat en pojke vid namn Kurt Gödel, som kallas "herr Warum" på grund av en vetgirighet "som intet tog for givet" (Rejse:13). Pojken visade vid detta tillfälle för David en matematisk tankegång som han arbetade på och som, när den var färdig, skulle komma att skaka matematikens hela fundament. Detta möte försätter David i ett tillstånd av stor osäkerhet, då den på vetenskapen baserade verklighetsuppfattning som han lärt sig att ta för given, visar sig vara ohållbar. Med hjälp av välvilliga släktingar kan David sedan skaffa anställning vid det handelsbolag som för honom till Kongo denna vår 1929.

När David, i novellens andra del befinner sig i tågkupén tillsammans med författaren och journalisten Joseph K, Paul von Lettow och den afrikanska tjänstekvinnan, presenterar han sig dock med självklarhet som matematiker (Rejse:21) och hans passion för matematiken tycks flamma upp igen då han deklarerar: "da Gud skabte himlen og jorden, og skilte lyset fra mørket og vandet fra jorden og foroven fra forneden, da viste han sig som matematiker, for disse handlinger forudsatte kendskabet til de binære modsætninger. Så på spørgsmålet om, hvad der var i begyndelsen, kan vi svare: I begyndelsen var matematikken" (Rejse:21). Trots detta Davids uttalande, som signalerar en stark tro på vetenskapen och matematiken som varande den yttersta verkligheten så ser det ut som om han, något senare i samtalen, själv lägger in reservationer mot denna verklighetsbild. I linje med postkolonial teori, menar han att vetenskapen är del av en eurocentrisk föreställningsvärld och att denna eurocentrism står i vägen för förståelsen av i andra kulturer vedertagna former av verklighetsuppfattning. Ur det

postkoloniala perspektivet står inte vetenskapen för den absoluta sanningen om verkligheten utan istället för en verklighetsuppfattning bland flera möjliga. David kritiserar den i Europa vedertagna bilden av Afrika:

'Faren ved det videnskabelige lys er', sagde David stille, 'att man kan komme til at tro sig selv og verden kortlagt, mens man i virkeligheden er blændet af lyskilden, og derfor ser omgivelserne som mørke og uforståelige, mens ens egen næse er strålende oplyst. Den der rejser gennem Afrika i en oplyst salon vil, når han vender hjem, fortælle at Afrika er et truende skovsbryn' (Rejse:25).

Den vetenskapskritik som kommer till uttryck i denna kärnfulla replik blir alltså samtidigt en kritik mot eurocentriska uppfattningar, därför att vetenskapen och eurocentrismen bottnar i samma ideologi.

Kritiken tycks vidare sammanfalla med den kritik sociologerna och filosoferna Max Horkheimer och Theodor Adorno formulerade i *Upplysningens dialektik* (1944). Centralt i Horkheimer och Adornos teori är att den ur upplysningen födda vetenskapen ytterst syftar till att bemästra människans skräck för naturen, alltså för det okontrollerbara omkring henne och inom henne. Detta tror sig vetenskapen åstadkomma genom kartläggning och avmystifiering: Det vi kan förklara skrämmer oss inte på samma sätt som det för oss ogripbara. Därför, menar Horkheimer och Adorno, talar vetenskapen om för oss att det som finns är det vi kan förklara, medan det som ligger "utanför och bortom" inte existerar (Horkheimer & Adorno:30). Därmed kommer vetenskapen att skymma blicken för sig själv och den, säger Horkheimer och Adorno, återfaller i mytologi (Horkheimer och Adorno:29ff). Matematiken är vidare en form av mimetisk efterhärming av verkligheten, som i likhet med människans riter i äldre tider har till uppgift att efterlikna naturen i syfte att oskadliggöra den (Horkheimer & Adorno:40).

David förefaller i sin karaktär spegla två skilda förhållningssätt: först det inskränkt vetenskapliga, som lockas av det entydiga och lagbundna och som skräms av det som inte är förutsägbart, sedan det vetenskapskritiska då han, liksom Horkheimer och Adorno, pekar på vetenskapen som en reduktiv kraft som bländar, snarare än belyser den vetenskapligt skolade människans möte med nya, ej kartlagda domäner av verkligheten och världen. En intressant iakttagelse är att det i Høegs novell är matematikern David, själv representant för vetenskapen, som får föra fram denna kritik. Författaren, Joseph K, får istället lägga in reservationen att Davids kritik mot vetenskapen inte skulle låta riktigt bra i den europeiska offentligheten, då det inte är "riktig... punch i det" (Rejse:25). Bristen på slagkraft verkar här,

liksom i fråga om bilden av Afrika, vara kopplad till ”vad folk vill ha”. En utsaga vinner inte mark i kraft av sitt sanningsvärde, utan genom att leva upp till människors behov, drömmar och önskningar.

Vad som framträder för läsaren är alltså textens klivenhet inför vetenskapen: Å ena sidan förmedlar den hängiven fascination (när detta sker är berättartonen dock ironisk), å andra sidan starkt tvivel på att denna klara entydighet kan omfatta alla delar av verkligheten (här är ironin avlägsnad ur berättartonen). Vid ett tillfälle berättar David för sina medpassagerare att han, innan han mötte herr Waurm (som för övrigt verkar vara helt befriad från vetenskapens inskränkande verkningar) var en del av vetenskapens världsomfattande dröm – drömmen om att kunna kontrollera alla delar av verkligheten: ”Vi drømte, at verden var fuldstændig sammenhængende og enkel” (Rejse:35). Han fortsätter: ”Vi troede [...] at neurologerne og psykiaterne skulle vise, at også menneskets sjæl er biologi. Biologerne og fysikerne skulle reducere denne biologi til kemi og fysik, og matematikken skulle forenkle kemien og fysikken til aritmetik. Denne matematik skulle vi så selv reducere til en logisk kalkyle” (Rejse:36). ”’Mennesket’, sa David, og i hans stemme klang et øjeblik hele den europæiske naturvidenskabs urokkelige selvtillid, ’skulle kunne forklares udtømmende som nogle få tegn og reglerne for deres kombinationer’” (Rejse:36). ”Dessværre”, svarar David sig själv något senare, ”kan det næppe lade sig gøre” därför att ”når man har at gøre med det sammensatte, og vi mennesker er jo sammensatte [...] så findes der, i det sammensatte, størrelser der ikke kan udledes af de grundlæggende træk” (Rejse:38). Dialektiken mellan det förutsägbara och lagbundna och det osäkra och oförutsägbara i verkligheten, som tidigare har hotat att knäcka David, når slutligen en syntes i den ödmjukare hållningen att det kanske ändå är möjligt att leva i en verklighet som man inte helt begriper. David avslutar sitt resonemang: ”Indtil i nat [...] har jeg syntes, at det var forfærdeligt, at der i tilværelsen ikke fandtes noget, bare et eller andet, som ikke fra sin begyndelse var behæftet med usikkerhed. Men nu tænker jeg, nu tænker jeg, at det måske alligevel ikke gør så meget, at man måske alligevel kunne arbejde” (Rejse:39).

Novellen ger oss ytterligare ett exempel på matematikens opålitlighet, som dock är av en annan art. Under invigningsceremonin i Cabinda håller järnvägens direktör ett tal, där han presenterar ”konstruktionens numeriske aspekter” (Rejse:15). Han berättar då att järnvägen är 2707 kilometer lång och krävde 7000 man i arbete. Temperaturen på sträckan pendlar mellan 14-120 grader Farenheit och den totala höjdskillnaden på sträckan är 200 000 meter (Rejse:15). Senare berättas det att det råder ”stærk samhörighedsfølelse” över middagen, precis som om dessa européer själva hade utfört arbetet (Rejse:15f). Sent i novellen, när

Lueni, upprorsledaren, har givit sig till känna i tågkupén, sammanställer hon de ”numeriska aspekter” som direktören utelämnat: Av de 7000 arbetarna, till övervägande del afrikaner, dog 5000 av misshandel, sjukdom eller överansträngning (Rejse:40). Hon avslutar: ”I min stamme siger vi, at jernbanerne gennem Afrika, de kører ikke på skinner. De kører på afrikanernes knogler” (Rejse:40). Berättelsen verkar här vilja påvisa hur den objektiva vetenskapen kan användas i syfte att manipulera sanningen: brottet framstår i direktörens tal som en storslagen prestation.

”Fotælling om et ægteskab”

Novellen är liksom ”Rejse ind i et mørkt hjerte” berättad i tredje person, med en ung man i huvudrollen. Hans namn är här Jason Toft och han är författare. Jason Tofts ambition är att i sitt författarskap uppnå en exakt återgivning av verkligheten. Han avser vidare att låta sitt författarskap kretsa kring tre teman: Välståndet, Kärleken och Den andliga friheten, vilka han anser vara ”eviga værdier” (Fortælling:248). För att kunna skildra dessa eviga värden ber han, genom ett brev, att få närvara vid paret van Austens middag i deras våning på Kongens Nytorv. Paret van Austen representerar nämligen, i sitt till synes lyckliga äktenskap, dessa tre värden. Dessutom är de Jason Tofts svärföräldrar, vilket han än så länge underlåtit att tillkännage för dem.

Georg van Austen är ägare av ett danskt rederi och handelsbolag som drivits av släkten van Austen sedan 1700-talet och som bedrivit handel i borte Asien, huvudsakligen med den danska kolonin Trankebar, belägen vid Bengaliska viken. Margrethe van Austen har varit en berömd och hyllad skådespelerska på De konglige Teater i Köpenhamn. Under berättelsens gång uppdagas det dock att det till synes lyckliga paret genom ett fruktansvärt straff betalar av de oförrätter och grymheter som van Austens handelsbolag gjort sig skyldiga till genom tiderna. Straffet är utmätt av ”den högsta Dharma” (Fortælling:270), den kosmiska rättvisan, och syftar till att återskapa balansen i världen.

Jason Toft och realismen

Även ”Fortælling om et ægteskab” kan sägas vara indelad i två delar (235–249, 249–270), där den första delen utgör en bakgrund till det drama som utspelar sig i den andra. Davids tro på matematikens möjligheter att göra verkligheten genomskådlig, begriplig och därmed ofarlig i ”Rejse ind i et mørkt hjerte”, motsvaras i ”Fortælling om et ægteskab” av Jasons tro på den litterära realismen. Han vill framställa verkligheten exakt och korrekt och utan

”brydningsfejl” (Fortælling:236). Som författare betraktar han sig själv som ”objektiv registrant” av verkligheten och inte som skapare av berättelser (Fortælling:253). Hans förebilder är de stora europeiska realisterna Zola, Proust och Pontoppidan (Fortælling:247). Jason vill dock driva realismen ännu ett steg genom att göra den ännu mer exakt i förhållande till verkligheten.

Som en följd av sin läggning blir Jason starkt oroad i situationer då verkligheten själv ter sig överklig. På sin promenad genom staden, mot paret van Austens hem, oroas han av vattenpölarnas förvrängda spegelbilder: ”Kun de steder, hvor regnen havde efterladt vandpytter, var let foruroligende, dér blev lygternes spejlende forlængelser til søjler af lys der faldt ned i en uendelig underjordisk himmel, der gjorde Jason svimmel. Han ville have trådt i disse vandspejle for at bevise, at de ikke var bundløse” (Fortællinger:235). Jason får här en impuls att handgripligen avlägsna hotet som denna till oigenkännlighet förvridna verklighet utgör, genom att trampa i pölen. Detta förefaller ytterst vara ett utslag av rädsla för denna surrealistiska okontrollerbara verklighetsbild, som avviker från hans egen realistiska.

Det möte som ska komma till stånd denna marskväll är tänkt att ligga till grund för Jasons kommande böcker om de ”eviga värden” som han anser att paret van Austen representerar och symboliserar (Fortælling:248). Det litterära resultatet ska sedan fungera som ”en vejledning i lykke” (Fortælling:253) för det danska folket.

Det kan tilläggas att berättarens ton är ironisk i de textpartier som förmedlar Jasons tro på litteraturens möjlighet till exakt återgivning av verkligheten – den inre såväl som den yttre. Berättarens ståndpunkt verkar snarare vara att vi alltid måste räkna med dolda motiv bakom människors handlingar (Fortælling:254) och att vi inte heller kan bortse från att även det surrealistiska, drömska eller mardrömska uttrycket är en form av verklighetsframställning (Fortælling:235, 237).

van Austen och kolonialismen

I novellens första del berättas om den van Austenska handelsflottan som sedan 1700-talet varit i familjens ägo. Delar av den förmögenhet som handeln frambringat har familjen van Austen genom tiderna skänkt till stöd för dansk konst och vetenskap, i en anda av ”oplyst konservatisme” (Fortælling:239). Berättaren konstaterar ironiskt: ”Det var lyset som familien ville” (Fortælling:239). Familjen van Austen blir med tiden Danmarks nationella symbol för framgång, välfärd och lycka (Fortælling:239ff).

Emellertid är en gåta kopplad till familjen, en ”uforståelig, dragende brydningsfejl i en ellers perfekt diamant” (Fortælling:243f), vilken Jason, med sin strävan att fullständigt

genomlysa verkligheten, naturligtvis sett och blivit intresserad av. Det berättas att: ”Denne gåde vedrørte slægtens forhold til det fremmede udland, til det der lå udenfor Europas grænser” (Fortælling:244).

Under 1700-talet handlade van Austens rederi med Kina och Indien. Man höll den danska kolonin Trankebar vid Bengaliska viken i ett järngrepp och rederiet var längs Indiens kuster känt för ”en grusomhed der selv for datiden var ekstraordinær” (Fortælling:244). Samtidigt spred man i Europa ”oplysninger om Orientens blanding af barbari och skønhed” (Fortælling:244), vilket utgör ett exempel på det koloniserande Europas förmedling av ”den andre” såsom exotiskt objekt, en företeelse som blivit uppmärksammas av flera postkoloniala teoretiker, främst Edvard Said i *Orientalism*, från 1978.

En bit in på 1800-talet avbryter rederiet emellertid sin ”upplysta handel” med Orienten och lägger om sin verksamhet, genom att träda tillbaka från den internationella arenan och bli uteslutande danskt (Fortælling:244). Den enda förklaringen som ges från företagets sida är Georg van Austens farfars farfars kommentar: ”det lys der kommer fra de kyster, det er netop kun bengalsk” (Fortælling:244). Denna kommentar antyder att man, under sitt självpåtagna civiliserande uppdrag, i Indien har mött någon form av motkraft som man inte hade räknat med och inte heller rår på. Berättaren tillkännager även att van Austen hade upptäckt att danskhetens höga ideal ”kun kunne eksistere med ryggen mod det fremmede” (Fortælling:245). Genom denna formulering blir de danska ”höga idealen” till en skör illusion, som måste sluta sig om sig själv för att undgå att avslöjas. Främlingsfientligheten framstår som ett sista desperat försök, en konstgjord andning, syftande till att hålla tron på dessa ideal vid liv.

Den underliga störande detaljen i denna i övrigt sammanhängande historia, är att familjen van Austen i 150 års tid och fortlöpande, har indier i sitt hem ”i en stilling som en betroet tjener” (Fortælling:246). Indierna är unga män som avlöser varandra i generationer och deras närvaro i den van Austenska danskheten framstår för omgivningen som fullständigt malplacerad. Dessa unga indiers närvaro är den gåta som Jason denna kväll i mars söker svar på.

Det kosmiska skrattet

Väl hemma hos van Austen är indiern den förste Jason möter och hans beteende är inte en tjänares: ”han stod ret op og ned og så direkte og nærværende på gæsten” och ”respekt manglede i inderens holdning” (Fortælling:250). Jason för, medan han väntar, ett samtal med indiern, under vilket det visar sig att denne är en beläst buddhist.

Under den middag som sedan följer, då paret van Austen för Jason ska berätta sitt äktenskaps lyckliga historia, är indiern hela tiden, liksom Lueni i ”Rejse ind i et mørkt hjerte” passivt närvarande i scenens utkant och Jason förnimmer honom i en ögonblicksbild som ett hotfullt kattdjur: ”Det forekom ham et øjeblik at han var i en skov, i et floddelta, i den udstrakte jungle, i daggyet hvor de store kattedyr jager” (Fortælling:257). I samband härmed inser Jason också att något i rummet är inte är som det ska. Han förnimmer en dold spänning, som några få rader senare leder fram till berättelsens vändpunkt (Fortælling:257). Resten av middagen utgörs av paret van Austens stora äktenskapliga bokslut, där otrohet och kärlekslöshet varvas med alkoholism och ensamhet. De ”eviga värden” Jason kom för att ”registrera” framstår som ett livslångt spel för gallerierna.

När paret slutligen avlägsnar sig lämnas Jason kvar i salen med indiern som då börjar berätta historien om sin farfars farfars farmor (Fortælling:265ff), som en kapten van Austen en gång förde med sig från Trankebar i Bengalen, till Köpenhamn. Syftet härmed var att hålla ordning och reda bland de stökiga fartygsbesättningarna, genom att varje natt lämna kvinnan till den besättningsman som skött sig bäst. Vad kaptenen inte visste var att kvinnan var släkt i rakt nedstigande led till historieberättarna i buddhismens heliga skrift och med sina berättelser höll hon fartygsbesättningen lugn under hela seglatsen. Hon berättade dock på villkor att hon slapp tillbringa natten tillsammans med någon av dem. Situationen påminner starkt om Sheherazades i *Tusen och en natt* (ca 900 e.Kr.).

När skeppet når Köpenhamn tar kaptenen emellertid ut sin hämnd över att denna indiska kvinna har dikterat villkoren för en vit man. Han våldtar henne och låter kölhala henne, varpå hon ådrar sig skador för livet. Kvinnan är främmande för tanken på hämnd, då de buddhistiska skrifterna fördömer våldsamhet. Indiern berättar:

alt hvad hun gjorde, var at vise universet sine forkrøblede hænder, og dette syn steg op gennem himlene til guderne i deres rene bolig, og guderne besluttede, at for at loven for de højeste Dharma skulle ske fyldest, så skulle denne mand og hans slægt og dens inkarnationer i flere Kalpaer af led gå igennem unævnelige lidelser. (Fortælling:268)

De indier som kommer till van Austens hus är ättlingar till kapten van Austen och den indiska kvinnan. En gång i veckan berättar de en berättelse för de dömda. Berättelserna innehåller ett helt äktenskaps lidande och måste natten därpå genomlevas av mannen och kvinnan. ”Således”, säger indiern, ”er vi gudernes redskaber for den højeste Dharmas retfærdighed” (Fortælling:269). I denna novell, liksom i ”Rejse ind i et mørkt hjerte”, är alltså den

utomeuropeiska karaktären det handlande subjektet som styr händelsernas gång, medan européerna är offer för ett rättmätigt straff, utelämnade och oförmögna att styra sina egna liv.

En intressant aspekt är att indierna så att säga dikterar verkligheten genom sina berättelser, medan Jasons litterära produktion syftar till att efterlikna verkligheten mimetiskt. Medan Jason hävdar existensen av en enda odelbar verklighet, som kan skildras exakt och korrekt, tycks indiernas postkoloniala replik vara: Den finns inte en verklighet, utan det finns berättelser och Jasons realism (liksom Davids matematik) är bara en berättelse i raden av andra, alltså ett sätt bland många möjliga att uppfatta och förstå världen och verkligheten. Berättelsen bestämmer verkligheten för dem som tror på den. Denna diskurs kan kopplas till Lilian Munk-Dahlgrens tes om berättelsen som "tillværelsetolkning" och till Bo G Janssons klassifikation av Peter Høeg som en postmodern och dekonstruktivistisk författare, då den utgör exempel på hur berättelsen skapar verkligheten och inte tvärt om.

Samtidigt som berättelserna utgör ett straff, är de också lösningen: "Fortællingen er udvejen", säger indiern, för varje berättelse kastar "en lysstråle ind i mørket. Til sidst er der ikke mere mørke" (Fortælling:270). När alla berättelser har blivit berättade är balansen återställd, och då upphör lidandet. Detta kan ses som ett utslag av den postkoloniala tesen att den koloniala erfarenheten måste erkännas för att vi ska kunna närma oss sanningen om världen och historien, en tolkning som tidigare är gjord av Morten Gaustad. Möjligen är föreliggande novell avsedd att själv vara en sådan "lysstråle".

Straffet är som framgått relaterat till de oförrätter familjen van Austen (och Europa) har gjort sig skyldiga till i främmande land. Hämnden är vidare inte människoverk, utan utmätt av en högre instans (Dharma). Rättvisan finns så att säga inbyggd i universum, som en ständig strävan efter balans. Indierns slutreplik lyder:

'Jeg er jo', sagde inderen, 'kun en beskidt udlænding, der bare har set en fold af en flig af et hjørne af den højeste Dharma der gennemtrænger alting. Men alligevel har jeg tænkt på, at skulle man forestille sig denne retfærdighed, kunne man tænke sig den som en kosmisk latter, der intet skjuler, men er så klar, at man igennem den kan se såvel kraniet som det pulserende liv.' (Fortælling:370)

Detta kosmiska skratt förefaller vara av samma art som skrattet hos Rabelais, såsom språk och litteraturvetaren Michail Bachtin har tolkat det. Skrattet bär hos Rabelais en genomskådande kraft, som avslöjar falska konventioner i mänskliga relationer, bryter upp dessa falska ordningar och återställer en ursprunglig naturlig ordning (Bachtin:84ff). Det förefaller som

om Høeg i denna slutreplik i föreliggande novell har anlitat detta Rabelais avslöjande skratt i den globala rättvisans tjänst.

Som det är gjort i novellen tillför det också en religiös dimension, där frågan om rätt och fel inte längre är upp till människorna att avgöra. Den främsta skillnaden mellan Lueni i ”Rejse ind i et mørkt hjerte” och indierna i ”Fortælling om et ægteskab” är därför att Lueni för sin egen kamp, utifrån egna medvetna ställningstaganden, medan indierna står i en högre krafts tjänst och verkar endast som dess redskap. Det är symptomatiskt att indierna i ”Fortælling om et ægteskab” förblir underligt diffus och opersonlig (till och med namnlös) medan Lueni framstår som en mer levande karaktär. Skillnaden mellan Luenis och indiernas karaktärer speglar i viss mån bilden av afrikaner som tar till vapen, respektive buddhister som möter världen med en upphöjd mildhet. I den meningen återspeglar novellerna stereotypa föreställningar, utan ironisk underton. Man kan också ana en viss romantik i skildringen av representanterna för de förtryckta folkens okuvliga auktoritet och styrka.

Om karaktärerna i novellerna kan också sägas att de många gånger förefaller vara underställda texternas implicita budskap. De fungerar som redskap för författaren i hans förmedlande av en samhällskritik, vilket sker på bekostnad av deras trovärdighet som mänskliga karaktärer: de blir aldrig riktigt levande. Detta leder till paradoxen att budskapet om sanningens motsägelsefulla komplexitet efter hand självt verkar förenklat och förutsägbart. Denna kritik ligger relativt nära den Erik Svendsen och Erik Skyum-Nielsen för fram angående texternas konventionella form som på sätt och vis motsäger sitt eget budskap.

Slutsats

Det typiska drag som går igen i ”Rejse ind i et mørkt hjerte” och ”Fortælling om et ægteskab” är att huvudpersonernas världsbild till en början är klar, sammanhållen och entydig, medan det senare inträder ett orosmoment som leder till tvivel inför de sanningar som tidigare verkat självklara, och slutligen till att den sammanhållna och entydiga verklighetsbilden löses upp. Kvar står komplexa och motsägelsefulla fragment av verklighet. I båda fallen styrs utvecklingen i denna riktning av utomeuropeiska handlande subjekt, och i båda fallen är det en konsekvens av att tidigare undanträngda berättelser, berättelser om orättvisor och övergrepp under kolonialtiden och berättelser om Europas bristande respekt inför ”de andra” gör sig hörda. Att döma av tonen i berättarrösten, som går från ironi till allvar, är den komplexa och svårgripbara verklighetsbild som framträder efter konfrontationen och

upplösningen sannare, därför att den ger plats åt fler delar av en mångfasetterad och sammansatt verklighet.

Formmässigt får realismen i novellernas respektive första del ge vika för en drömsk, magisk stämning i del två, där ingenting längre är vad det tidigare utgivit sig för att vara. Detta grepp gör att läsaren i viss mån följer med huvudkaraktären in i osäkerheten. Vidare ger övergången från realism till surrealism texterna en prägel av konstruktion; scenerna byggs upp för att ett bestämt idéinnehåll ska kunna förmedlas. Övergången speglar också novellernas budskap om att surrealismen kan vara ett bättre medel än realismen för verklighetsframställning, då det surrealistiska uttrycket har goda möjligheter att spegla komplexa inre tillstånd.

De verklighetsbilder som får ge vika i de två novellerna är baserade på vetenskapen respektive realismen i Europas litterära tradition; former genom vilka David och Jason till en början tror sig kunna kartlägga alla delar av verkligheten. Vetenskapen som disciplin växte fram i upplysningens Europa och har därför rötter i en specifikt europeisk verklighetsuppfattning. Trots det hävdar sig vetenskapen som en universell spegling av verkligheten, vilket gör den till en eurocentrisk diskurs. Den postkoloniala synen på vetenskap är att den, istället för att vara allenarådande sanning, utgör ett av många möjliga sätt att betrakta världen och verkligheten. Vetenskapen blir då en berättelse bland många, som alla syftar till att göra världen gripbar för den som tror på dem. Detta är vad de europeiska subjekten i novellerna erfar och blir tvungna att förhålla sig till. Det innebär att de tvingas till omorientering i förhållande till "de andra", men också i förhållande till sig själva, då Europa, ställt inför alternativa berättelser om historien och verkligheten måste släppa föreställningen om den västerländska verklighetsbildens överordnade sanningsvärde. Speglad i den postkoloniala epokens många berättelser, tvingas västvärlden till reflektion och självreflektion och i förlängningen till en större ödmjukhet och öppenhet inför det främmande och okända.

Ett faktum som emellertid bör tagas i beaktande är att eurocentrismen som paradigm, såsom Amin påpekar, verkar omedvetet i människors tankar och handlingar. När ett västerländskt subjekt riktar postkolonial kritik mot västerlandet, måste man därför räkna med risken att eurocentriska och koloniala diskurser följer med in i den nya kritiska positionen. Det är därför av största vikt att även samhällskritiken upprätthåller en kritisk självdistans, genom att ständigt reflektera över sin egen utgångspunkt; sitt eget paradigm.

De postkoloniala berättelserna är möjligen inte tillräckligt närvarande i novellerna för att texterna ska kunna kallas postkoloniala i direkt mening. Författaren kan, som västerländskt subjekt, inte heller sägas bära den koloniala erfarenheten av att vara förtryckt och exotiserad.

Ändå är innehållet i texterna av postkolonial art. Detta är möjligt därför att själva den tid vi lever i kan betraktas som postkolonial: kolonialismens historia och tveksamma ideologi är idag medvetandegjord och hör till allmänbildningen (även om det finns olika sätt att handskas med denna vetenskap). Därför är de referenser som Høeg låter sina utomeuropeiska karaktärer göra till denna historia tillräckliga för att utgöra den postkoloniala spegel i vilken västvärldens självbild och verklighetsbild avslöjas som eurocentrisk, bitvis oreflekterad och lidande av hybris. Novellernas perspektiv är därför den postkoloniala speglingens: De skildrar hur den västerländska identiteten och verklighetsuppfattningen bryter samman och tvingas till nyorientering ställd inför och speglad i de postkoloniala berättelserna om verkligheten.

Litteraturförteckning

Primärlitteratur

Høeg, Peter (1990): ”Rejse ind i et mørkt hjerte”. I: *Fortællinger om natten*, s. 9-43. 2:a uppl., Köpenhamn: Munkegaard/Rosinante

Høeg, Peter (1990): ”Fortælling om et ægteskab”. I: *Fortællinger om natten*, s. 233-270. 2:a uppl., Köpenhamn: Munkegaard/Rosinante

Sekundärlitteratur

Amin, Samir (1988): *Eurocentrism*. Översättning: Russell Moore. London: Zed Books

Bachtin, Michail (1997): *Det dialogiska ordet*. Översättning: Johan Öberg
Gråbo: Bokförlaget Anthropos

Beckman, Ludvig (2005): *Grundbok i idéanalys. Det kritiska studiet av politiska texter och idéer*. Stockholm: Santérus förlag

Conrad, Joseph (2005, originalupplaga 1902): *Mörkrets hjärta*. Översättning: Margaretha Odelberg. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Gaustad, Morten (2005): ”Abens poetik. Postkoloniale læsninger af Peter Høegs forfatterskab”. I: Bay Harseberg, Agnete och Lilian Munk Røsing (red), *Abens poetik. Portræt af Peter Høegs forfatterskab*, s. 271-284. Översättning: Sara Koch. Hellerup: Forlaget Spring

Hage, Johan (2005): ”Mellem Oplysning og Opløsning. Rejse ind i et mørkt hjerte og *Mørkets hjerte*”. I: Bay Harseberg, Agnete och Lilian Munk Røsing (red), *Abens poetik. Portræt af Peter Høegs forfatterskab*, s. 135-141. Hellerup: Forlagt Spring

Horkheimer, Max och Theodor W Adorno (1981): *Upplysningens dialektik*. Översättning: Lars Bjurman och Carl-Henning Wijkmark. Göteborg: Röda Bokförlagen AB

Jansson, Bo G (1996): "En postmodern undergångsvision. Eller: Från modern detektivroman till postmodern science fiction. Om Peter Høegs *Frøken Smillas fornemmelse for sne*" I: *Hjärnstorm*, nr 55, s. 2-7

Kamali, Massoud (2005): "Förord", I: Loomba, Ania; *Kolonialism/Postkolonialism*, s. 9-13. Falun: Tankekraft förlag

Landström, Catharina (2001): "Introduktion", I: Landström, Catharina (red), *Postkoloniala texter*, s. 7-20. Stockholm: Federativas förlag

Loomba, Ania (2005): *Kolonialism/postkolonialism. En introduktion till ett forskningsfält*. Översättning: Oskar Söderlind. Falun: Tankekraft Förlag

Munk-Dahlgren, Lilian (1992): "Klumpfodens visdom. Belysninger af Peter Høegs *Fortællinger om natten*" I: *Spring. Tidsskrift for moderne dansk litteratur*, nr 3, s. 29-39

Poddar, Prem och Cheralyn Meador (2004): "Det postkoloniale Danmark. Imperialisme, identitet og immigration i Peter Høegs *Frøken Smillas fornemmelse for sne*" I: Poddar, Prem, *Postkolonial kontramodernitet*. Aarhus: Forlaget Modtryk

Said, Edward W. (2001): "Att representera den koloniserade. Antropologins interlokutörer", I: Landström, Catharina (red), *Postkoloniala texter*, s. 21-48. Översättning: Ellionor Broman. Stockholm: Federativas förlag

Skyum-Nielsen, Erik (1991): "Drømmen om kunst. Kopien i begavet samtale med originalen: Peter Høegs natte-fortællinger og deres slægtskab med Karen Blixen" I: *Bogens Verden. Tidsskrift for litteratur og kultur*, nr 1, s. 65-67

Svensen, Erik (1997): "Peter Høegs skyggesider" I: *Bogens Verden. Tidsskrift for litteratur og kultur*, nr 3, s. 11-15

